

Janusz Kaliński¹

Węgiel w polsko-radzieckich stosunkach gospodarczych

Streszczenie

W stosunkach gospodarczych między PRL a ZSRR ważne miejsce zajmował polski węgiel. Jego bogate zasoby stanowiły istotny element polityki radzieckiej wobec Polski. Bezpośrednio po wojnie dostawy czarnego paliwa na Wschód były rodzajem kontrybucji. Władze radzieckie tłumaczyły je swoimi stratami w reparacjach wojennych w wyniku przekazania Polsce niemieckich ziem nad Odrą i Nysą Łużycką, zwłaszcza silnie uprzemysłowionego i posiadającego bogate zasoby naturalne Śląska. Związek Radziecki nie powstrzymał się także przed bezpośrednim przejęciem części polskich złóż węgla na Lubelszczyźnie w wyniku wymuszonej w 1951 r. korekty granicy państwowej. Dostawy w latach 1946–1953 węgla „reparacyjnego” po zaniżonych cenach przyniosły Polsce poważne straty finansowe i hamowały rozwój stosunków gospodarczych z państwami Zachodu. Niekorzystny ekonomicznie był także eksport węgla w ramach umów handlowych zawieranych od 1945 r. Władze radzieckie narzucały zarówno nadmierne kwoty dostaw, jak i trudne warunki finansowe. Od 1949 r. wykorzystywały w tym celu mechanizm cenowy i kursowy stosowany w ramach podległej Moskwie Rady Wzajemnej Pomocy Gospodarczej. Tylko w latach 60. był on korzystny dla Polski, zaś w następnych dekadach przynosił straty. Wymuszony w całym okresie PRL eksport węgla do ZSRR powodował deficyt paliw na rynku krajowym, utrudniał wykorzystanie istniejącego potencjału gospodarczego i utrzymanie odpowiedniego poziomu życiowego ludności. Transformacja ustrojowa po 1989 r., która wprowadziła regulacje rynkowe do handlu zagranicznego, spowodowała załamanie eksportu węgla do chylącego się ku upadkowi ZSRR.

Słowa kluczowe: PRL, ZSRR, stosunki gospodarcze, reparacje wojenne, handel zagraniczny

¹ Prof. dr hab. Janusz Kaliński, prof. em. Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie, al. Niepodległości 162, 02-554 Warszawa, e-mail: jkalins@sgh.waw.pl, nr ORCID: 0000-0001-9046-3882.

Wstęp

W stosunkach gospodarczych między PRL a ZSRR ważne miejsce zajmował polski węgiel. W drugiej połowie 1944 r., wobec trwającej jeszcze okupacji Śląska przez Niemcy, władze tzw. Polski Lubelskiej zabiegały o niewielkie dostawy radzieckie. Sytuacja uległa diametralnej zmianie w 1945 r., po zajęciu śląskich zagłębi węglowych przez Armię Czerwoną. Deficyt węgla w ZSRR, będący następstwem zniszczenia w czasie wojny 60% jego zdolności wydobywczych, a także brak tego surowca w Radzieckiej Strefie Okupacyjnej Niemiec (RSON) skłonił władze radzieckie do maksymalnego wykorzystania zasobów polskich (Barber, Harrison 1991: 42). Eksploatacja przybrała różne formy – od kontrybucji i zaboru złóż do nieekwiwalentnej wymiany handlowej – powodując istotne straty dla gospodarki polskiej. Celem artykułu jest syntetyczna prezentacja kolonialnego wykorzystania przez ZSRR najważniejszego bogactwa naturalnego Polski.

1. Dostawy węgla „reparacyjnego”

Politykę eksploatacji realizowano poprzez przejściowe rozciągnięcie kontroli nad kopalniami i narzucenie korzystnych dla wschodniego sąsiada traktatów handlowych. Do sierpnia 1945 r. obszar między przedwojenną granicą Polski z Niemcami a Odrą był traktowany przez władze radzieckie jako część III Rzeszy. Z całą energią realizowano na nim program demontażu i wywozu do Związku Radzieckiego przydatnych składników gospodarki. Wojsko i organy administracji wojennej dokonywały rekwizycji majątku trwałego o przeznaczeniu produkcyjnym i konsumpcyjnym. Szacuje się, że tylko do połowy 1945 r. wywieziono do ZSRR dobra przemysłowe wartości od 500 do 750 mln dol. w cenach z 1938 r. (w cenach powojennych do 2 mld dol.) (Dziurok, Musiał 2009: 343; Korzon 1993: 135; Zyzniewski 1959: 24). Zaborowi podlegał także znajdujący się na zwalach węgiel, którego zasoby na Górnym Śląsku przekraczały 2 mln ton. Z początkiem lipca 1945 r. nastąpiło przejęcie od zarządów radzieckich przez władze polskie kopalń Dolnego Śląska. Pełne wykorzystanie potencjału przemysłu wydobywczego limitował jednak niedostatek i niski poziom siły roboczej, gdyż duża część dotychczasowych załóg została wywieziona do Związku Radzieckiego (całe zmiany kopalniane), a ich miejsce zajęli nieprzygotowani do pracy w górnictwie niemieccy jeńcy wojenni (Skrzypek 2002: 80; Marks 2016: 117; Skiba 1979: 58 i n.; Woźniczka 2013: 88 i n.).

Szczególne zainteresowanie władz radzieckich pozyskaniem polskiego węgla znalazło wyraz w *Umowie z dnia 16 sierpnia 1945 roku między Tymczasowym Rządem Jedności Narodowej Rzeczypospolitej Polskiej i Rządem Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich*, która regulowała sprawę mienia poniemieckiego na terytorium Polski. Rząd radziecki oficjalnie zrzekł się na rzecz Polski wszelkich pretensji do mienia i innych aktywów poniemieckich na terenie całego państwa, a jednocześnie deklarował pomoc w uzyskaniu odszkodowań wojennych. Umowa, zgodnie z postanowieniami Konferencji Poczdamskiej, określiła 15-procentowy udział Polski w reparacjach ZSRR otrzymywanych z jego strefy okupacyjnej Niemiec oraz 30-procentowy w reparacjach ze stref zachodnich, przy czym dostawy zdemontowanych za Łabą urządzeń miały być w połowie opłacone towarami polskimi (Umowa AAN, MPiH t. 4192, k. 29; zob. także: Kaliński 2020: 41–50; Orehov 2017: 63). Jednocześnie Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej (TRJN) przyjął argumentację strony radzieckiej, która zażądała „rekompensaty” z tytułu wynegocjowania z aliantami zachodnimi korzystniejszego dla naszego państwa przebiegu granicy zachodniej (wzdłuż Nysy Łużyckiej, a nie jak początkowo zakładano, na linii Nysy Kłodzkiej). Przyłączenie do Polski Dolnego Śląska zmniejszyło – zdaniem strony radzieckiej – jej możliwości pozyskiwania reparacji od Niemiec. W konsekwencji TRJN zobowiązał się do wieloletnich dostaw węgla i koksu do ZSRR po „specjalnej cenie umownej” do końca okupacji Niemiec. Dostawy węgla „reparacyjnego” miały wynieść 6 mln ton w 1946 r., przez następne cztery lata 13 mln ton, a w kolejnych latach 12 mln ton. W odrębnym, tajnym protokole „specjalną cenę umowną” określono na 1,22 dol. za tonę węgla. Ceny narzucone przez wschodniego sąsiada stanowiły połowę cen przedwojennych i były 10-, a nawet 11-krotnie niższe od ówczesnie stosowanych na rynkach światowych. Jak szacowano, pokrywały tylko koszty transportu węgla do granicy państwowej. Drastycznie niskie ceny były także konsekwencją odrzucenie przez stronę polską koncepcji utworzenia przedsiębiorstw węglowych, z przewagą udziałów radzieckich, do eksploatacji dolnośląskich złóż węgla na potrzeby RSON. Według Andrzeja Skrzypka „Takie rozwiązanie oznaczałoby potraktowanie Polski na równi z państwami pokonanymi i zobowiązanymi z tego tytułu do spłaty reparacji wojennych na dobro ZSRR” (Bartoszewicz 1999: 195; Dołęga, Kulesa, Tarnogórski 2004: 158 i n.; AAN MPiH, t. 64, k. 80: *Niezwykłe...*; Skrzypek 2019: 182). Spółki mieszane zapisały się złą sławą na terenie okupowanych Niemiec, w Rumunii, Bułgarii czy na Węgrzech jako narzędzie eksploatacji gospodarek tych państw przez Związek Radziecki.

Zdaniem rosyjskiego badacza Aleksandra M. Orehova nieekwiwalentne ceny węgla w Umowie Sierpniowej odpowiadały cenom stosowanym w gospodarce radzieckiej, skazującej jej górnictwo na trwały deficyt i dotacje rządowe. Historyk dodawał, że deficytowe ceny występowały także w przypadku innych radzieckich produktów przemysłowych, w tym eksportowych, co miało z kolei przynosić znaczne korzyści stronie polskiej (Orehov 2017: 61). Inaczej wyglądało zagadnienie po analizie systemu cen i kursów walutowych stosowanych przed powstaniem Rady Wzajemnej Pomocy Gospodarczej i po jej powołaniu, co zostało przedstawione w dalszej części opracowania.

Z inicjatywy radzieckiej dostawy węgla „reparacyjnego” miało gwarantować m.in. zatrudnienie w kopalniach 50 tys. jeńców niemieckich przetrzymywanych w obozach na terenie Polski, wśród których znaczną grupę stanowili Ślązacy, w tym górnicy. Węgiel „reparacyjny” był kierowany bezpośrednio do ZSRR, co ułatwiała przejściowa przebudowa na tor szeroki magistrali kolejowej z Wrocławia przez Katowice i Kraków do Przemyśla, umożliwiającą wykorzystanie taboru radzieckiego. Jego część wysyłano do RSON, na Węgry oraz jako zapatrzenie stacjonujących w Polsce oddziałów Armii Czerwonej oraz radzieckich statków o napędzie parowym. Po stronie polskiej szybko zorientowano się, że wartość dostarczanego węgla przekraczała wartość uzyskiwanych przez Polskę za pośrednictwem radzieckim reparacji. Pod wpływem argumentacji przebywającej w Moskwie delegacji rządowej władze Kremla zgodziły się na podpisanie 5 marca 1947 r. protokołu do umowy sierpniowej. Wprawdzie uzyskano zmniejszenie wymuszonych dostaw węgla o połowę – do 6,5 mln ton rocznie, ale w analogicznej skali obniżono świadczenia reparacyjne dla Polski.

Ponownie do kwestii węgla „reparacyjnego” powrócono po powstaniu dwóch państw niemieckich – Niemieckiej Republiki Demokratycznej (NRD) i Republiki Federalnej Niemiec (RFN). W 1950 r. na prośbę komunistycznych władz NRD Józef Stalin zdecydował o zmniejszeniu o połowę dostaw reparacyjnych z byłej RSON. Do stanowiska radzieckiego dostosowała się Polska, rezygnując z połowy należnych reparacji, przy utrzymaniu dotychczasowego kontyngentu węgla „reparacyjnego”. Następnie, wobec trudności gospodarczych i politycznych radzieckiego satelity, w sierpniu 1953 r. podpisano *Porozumienie rządów ZSRR i NRD dotyczące reparacji oraz zobowiązań finansowo-gospodarczych*. Zawieszało ono pobór reparacji wojennych ze wschodnich Niemiec na rzecz Związku Radzieckiego. W ślad za tymi ustaleniami zależne od Moskwy

władze polskie złożyły oświadczenie o rezygnacji z reparacji z terenu Niemiec. Wyraziły jednocześnie stanowisko o zaprzestaniu z początkiem 1954 r. dostaw węgla po „specjalnych cenach umownych”. W konsekwencji w listopadzie 1953 r. przedstawiciele dyplomatyczni Polski i ZSRR podpisali w Warszawie protokół o ustaniu działania umowy z dnia 16 sierpnia 1945 r. i protokołu z 5 marca 1947 r., bez przeprowadzenia analizy ich funkcjonowania (Dewar 1951: 41; Dołęga, Kulesa, Tarnogórski 2004: 160 i n.; Jarząbek 2005: 86; Jasiński 2011: 192–193; Kochanowski 2001: 48; Korzon 1993: 137; Koziarski 1993: 70; Orehov 2017: 66; Ruchniewicz 2007: 133; Skrzypek 2002: 101–102, 161; CIA 2020: 6–7).

Dostawy węgla po zaniżonych cenach powiązane, wbrew porozumieniu Wielkiej Trójki w Poczdamie, z reparacjami w istocie stanowiły rodzaj kontrybucji nałożonej na Polskę przez ZSRR. Nieekwiwalentny, przymusowy wywóz węgla na żądanie wschodniego sąsiada ograniczał możliwości rozwijania kontaktów z państwami zachodnimi, cierpiącymi na „głód węgla”. Poza solidnymi cenami były one skłonne udzielać Polsce korzystnych kredytów, dostarczać dóbr inwestycyjnych i przyjmować węgiel jako odszkodowanie za znacjonalizowany majątek. Dostawy do ZSRR miały jednak pierwszeństwo przed eksportem na Zachód, co skutkowało niewywiązywaniem się z kontraktów przez stronę polską, a w konsekwencji ograniczeniami w imporcie z państw kapitalistycznych i utratą możliwości kredytowych (Jarosz 2014: 179–198; *O niektórych...* 1995: 180–181; CIA 2020: 6).

Do kwestii węgla „reparacyjnego” powrócił w warunkach „odwilży” w bloku komunistycznym po śmierci Stalina I sekretarz Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (PZPR) Edward Ochab podczas rozmowy z delegacją radziecką we wrześniu 1956 r. Na jego polecenie na początku października tego roku administracja rządowa sporządziła *Notatkę w sprawie dostaw węgla do ZSRR w latach 1946–1953 po specjalnych cenach ulgowych oraz w sprawie dostaw reparatornych otrzymywanych przez Polskę*. Zgodnie z *Notatką* nieekwiwalentne dostawy objęły 54,3 mln ton węgla po przeciętnej cenie 1,12 dol. za tonę, co stanowiło wartość 61 mln dol. W cenach rynkowych wartość węgla „reparacyjnego” wynosiła ponad 691 mln dol., co oznaczało straty finansowe Polski w wysokości ponad 630 mln dol, przy czym w rachunku użyto cen węgla niesortowanego, który był tańszy od węgla grubego o ok. 20% i od węgla średniego o ok. 10% (Kamar 1978: 53 i n.; Orehov 2017: 135).

Tablica 1. Dostawy polskiego węgla do ZSRR po „specjalnych cenach umownych” i światowych w latach 1946–1953, wg obliczeń polskich

Table 1. Deliveries of Polish coal to the USSR at "special contractual prices" and worldwide in the years 1946–1953, according to Polish calculations

Rok	Liczba tys. ton	Cena „specjalna” w dol.	Wartość w dol.	Cena światowa w dol.	Wartość w dol.
1946	8221	1,12	9207520	9,5	78099500
1947	8393	1,12	9400160	13,0	109109000
1948	6500	1,12	7280000	13,0	84500000
1949	6562	1,12	7349440	12,5	82025000
1950	6544	1,12	7329280	11,0	71984000
1951	6030	1,12	6753600	16,0	96480000
1952	6009	1,12	6730080	15,0	90135000
1953	6096	1,12	6827520	13,0	79248000
Razem	54355		60877600		691580500

Źródło: Kamar 1978: 59.

Negatywne aspekty polsko-radzieckich stosunków gospodarczych, nie tylko dotyczące węgla „reparacyjnego”, stały się ważnym elementem postulatów wobec Moskwy podjętych przez ekipę Władysława Gomułki, która doszła do władzy na fali Polskiego Października. Ośmielała ją *Deklaracja rządu ZSRR o podstawach rozwoju i dalszego umacniania przyjaźni i współpracy między Związkiem Radzieckim a innymi państwami socjalistycznymi z 30. X. 1956 r.* (Skrzypek 2002: 422; Orehov 2017: 134). Deklaracja stanowiła zapowiedź zerwania z arbitralnością i narzucaniem przez ZSRR państwom satelickim swoich warunków charakterystycznych dla okresu stalinowskiego.

Delegacja polska przebywająca w Moskwie w listopadzie 1956 r. i w maju 1957 r. wykorzystała analizę przeprowadzoną w *Notatce* dla Ochaba do rozwiązania kontrowersyjnego problemu dostaw węgla po zaniżonych cenach. Jej członkowie spotkali się z adekwatnym przygotowaniem strony radzieckiej, która tej kwestii poświęciła posiedzenie prezydium Komitetu Centralnego Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego (KPZR). Prezydium pracowało w oparciu o *Notatkę służbową Komitetu Planowania ZSRR, Ministerstwa Handlu Zagranicznego ZSRR i Ministerstwa Spraw Zagranicznych ZSRR dla KC KPZR na temat pomocy ekonomicznej dla Polski*. W *Notatce* przyjęto wielkość dostaw na poziomie 49,5 mln ton i średnią cenę węgla „reparacyjnego” w wysokości 1,13 dol., wobec 11,7 dol. za tonę na rynku światowym. Na tej podstawie wyliczono wartość dostaw odpowiednio na 56,2 mln dol. i 577,2 mln dol., a różnicę spowodowaną zaniżonymi cenami na 521 mln dol. (Orehov 2017: 213–215).

Analogiczny obraz przedstawiły władze radzieckie w dokumencie *Informacja o problemie poruszonym w notatce sporządzonej przez polskie instytucje dla tow. Ochaba w kwestii dostaw węgla z Polski do ZSRR po cenach ulgowych* (Kamar 1978: 74 i n.; Orehov 2017: 135). W *Informacji* powtórnie stwierdzono, że Polska dostarczyła w latach 1946–1953 49,5 mln ton węgla po cenie „ulgowej” (zawierającej się między 1,12 a 1,17 dol.) o wartości 56,2 mln dol. Niekorzystną dla Polski różnicę w wielkości dostaw sięgającą 4,8 mln ton tłumaczono błędnymi statystykami strony polskiej. Stanowisko radzieckie oznaczało obniżenie o 114 mln dol. strat finansowych Polski z tytułu nieekwiwalentnego wywozu węgla.

Tablica 2. Dostawy polskiego węgla do ZSRR po cenach „ulgowych” i cenach umów handlowych w latach 1946–1953, wg obliczeń radzieckich

Table 2. Deliveries of Polish coal to the USSR at "reduced" prices and the prices of commercial contracts in the years 1946–1953, according to Soviet calculations

Rok	Liczba w tys. ton	Wartość w dol.	Wartość wg cen z umów handlowych w dol.
1946	4997	5846	46369
1947	7419	8384	68846
1948	6289	7107	70435
1949	6377	7206	71426
1950	6480	7338	66418
1951	5998	6796	72457
1952	5977	6786	90616
1953	5989	6693	90687
Razem	49518	56156	577256

Źródło: Kamar 1978: 77.

W rezultacie niepozbawionych kontrowersji negocjacji moskiewskich zakończonych w maju 1957 r. przyjęto opcję zerową. Uznano, że straty poniesione przez Polskę w związku z nieekwiwalentnym eksportem węgla zniwelowały jej zadłużenie z tytułu kredytów udzielonych przez ZSRR. W rozmowach strona radziecka operowała jednak kwotą 500 mln dol., a być może 450 mln dol., podczas gdy straty polskie szacowano na 630 mln dol. Nie podnoszono także kwestii utraty korzyści z dodatkowego eksportu węgla na rynki zachodnie w postaci kredytów i dostaw nowoczesnych urządzeń przemysłowych. Wydaje się, że rodzajem wyrównania istotnych różnic w przedstawianych rachunkach była decyzja władz radzieckich o przyznaniu Polsce kredytu m.in. na zakup zboża niezbędnego dla bieżącej poprawy warunków bytowych ludności i stabilizacji sytuacji politycznej w kraju po wydarzeniach października 1956 r. (Kamar 1978: 49; Skrzypek 2002: 427).

Dla osłabionej wojną gospodarki polskiej straty na eksporcie węgla „reparacyjnego” sięgające 630 mln dol. (wg obecnej wartości dolara 6,2 mld) w ciągu 9 lat były dużym wstrząsem finansowym. Pogłębiała go wspomniana utrata korzyści z pozyskania walut wymienialnych, zachodnich kredytów i dostępu do nowszych technologii.

2. Zabór złóż

Niezależnie od nieekwiwalentnego importu śląskiego węgla władze radzieckie zainteresowały się jego zasobami we wschodniej części Polski. Od lat 30. XX w. znane były odkryte przez prof. Jana Samsonowicza (ojca znanego historyka Henryka) zasoby węgla kamiennego rozciągające się od Wołynia w kierunku północno-zachodnim. Po wojnie podzieliła je narzucona Polsce granica państwowa na wschodzie. Podjęte przez geologów radzieckich badania potwierdziły i udokumentowały bogate złoża węgla w tzw. kolanie Bugu, leżącym po stronie polskiej. W wyniku radzieckiego dyktatu w 1951 r. nastąpiła wymiana terytoriów. ZSRR objął tereny węglonośne (480 km²) gmin Bełż, Chorobród, Krystynopol i Sokal w zamian za znajdujący się od 1945 r. w granicach ZSRR fragment Bieszczadów w rejonie Ustrzyk Dolnych. W propagandzie wskazywano na występujące w Bieszczadach zasoby ropy i gazu, które okazały się wyczerpane, a pozyskane tereny wykorzystano pod zalew na Sanie. Natomiast Krystynopol, przemianowany na Czerwonogród, stał się wkrótce centrum górnictwa węglowego zachodniej Ukrainy. Wybudowane tam kopalnie dostarczały 15 mln ton węgla rocznie. Złoża pozostałe po stronie polskiej dopiero od lat 70. stały się podstawą tworzenia Lubelskiego Zagłębia Węglowego, także z myślą o eksporcie wydobywanego surowca do ZSRR (Fertacz 2020: bp; Kaliński 2015: 142–147; Skalski 2020: bp.; DzU 1952: 11/63).

3. Eksport i import węgla „handlowego”

Węgiel jako przedmiot polsko-radzieckiej wymiany handlowej pojawił się w pierwszym powojennym porozumieniu, jakim była *Umowa z dnia 20 października 1944 r. o dostawach towarów i warunkach rozrachunków między Polskim Komitetem Wyzwolenia Narodowego i Rządem Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich* (Kersten 1965: 164). Gwarantowała ona kredytowe dostawy ze Związku Radzieckiego towarów służących głównie ludności i zaopatrzeniu uruchamianego przemysłu.

ślu. Polska zobowiązała się dostarczać towary przemysłowe i spożywcze o wartości równoważącej import ze Związku Radzieckiego. Na liście towarów pochodzących z ZSRR znajdowało się m.in. 45 tys. ton węgla, a faktyczne dostawy wyniosły 45,9 tys. ton (*Załączniki* 1993: 140–141). Dla Polski, odciętej linią frontu od Śląska, było to ważne źródło pozyskania surowca energetycznego.

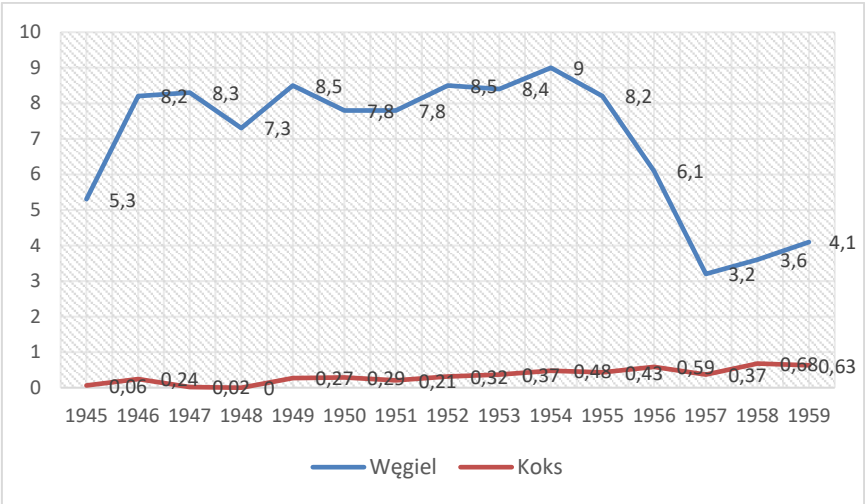
Już jednak w 1945 roku, z chwilą objęcia przez Polskę zagłębi węglowych, „czarne złoto” popłynęło w przeciwnym kierunku. Podstawą traktatową eksportu były podpisane 7 lipca 1945 r. *Układ handlowy między Rzeczpospolitą Polską i Związkiem Socjalistycznych Republik Radzieckich, Umowa o wzajemnych dostawach towarowych w 1945 r. i Protokół o zamianie dostaw żywnościowych towarów przewidzianych w porozumieniu z 20 października 1944 r.* Dokumenty nakładały na stronę polską konieczność dostarczenia do ZSRR 5 mln ton węgla i koksu. W wykonaniu umów lipcowych w drugiej połowie 1945 r. dostarczono do ZSRR ponad 4 mln ton węgla, w tym 0,5 mln ton z tytułu niewywiązania się z umowy październikowej 1944 r. Kolejna umowa handlowa między Polską a ZSRR z kwietnia 1946 r. przewidywała dostawę do 31 marca 1947 r. 1,3 mln ton węgla i koksu (Dewar 1951: 40–41; Skrzypek 2002: 99; Wilk 1976: 184, 197–198). Paliwa stałe występowały także w *Umowie między rządem RP a rządem ZSRR z 4 sierpnia 1947 r. w sprawie wzajemnych dostaw towarów w okresie 1.IV.1947 – 31.III. 1948* (*Dokumenty* 1974: 233).

Na przełomie lat 40. i 50. decydującą rolę w eksporcie węgla odgrywała *Umowa z 26 stycznia 1948 roku między rządem RP a rządem ZSRR o wzajemnych dostawach towarów w okresie 1948–1952*. Zgodnie z jej postanowieniami, przyjmującymi wartość wymiany każdej strony na poziomie 500 mln dol., Polska miała dostarczyć m.in. 31,5 mln ton węgla „reparacyjnego”, 5 mln ton węgla „handlowego” i 1,25 mln ton koksu. Dostawy węgla powiązane były z radzieckimi kredytami na import obiektów i urządzeń przemysłowych służących realizacji planu pięcioletniego oraz uzbrojenia. Podpisany w kwietniu 1953 r. protokół o wzajemnych dostawach towarów w tym roku przewidywał eksport do ZSRR 6 mln ton węgla „reparacyjnego” i 2 mln ton węgla „handlowego” (Skrzypek 2020: 199, 204; Umowa, AAN, MPiH t. 2999, k.6; Protokół, AAN, PKPG t. 292, b.p.; CIA 2020: 6).

Ogólne dostawy węgla do ZSRR w latach 1946–1953, realizowane zgodnie z umowami reparatornymi i handlowymi, wahały się w przedziale 7,3–8,5 mln ton rocznie. W 1954 r., po zniesieniu dostaw po „specjalnych cenach umownych”, wzrosły do 9 mln ton, a udział ZSRR w polskim eksporcie paliw podniósł się do 37%. Wysoki eksport węgla

na wschód, często kosztem własnych potrzeb, stanowił wkład w umocnienie komunistycznego imperium i zmuszał stronę polską do wielkiego wysiłku inwestycyjnego. Mimo to na spotkaniu przywódców partii komunistycznych w Moskwie na początku 1956 r. nowy przywódca Związku Radzieckiego Nikita Chruszczow apelował o dalsze zwiększenie wydobycia i eksportu polskiego węgla do państw RWPG. Mimo tych nacisków w drugiej połowie lat 50. nastąpił drastyczny spadek wywozu do ZSRR (zob. wykres 1), a także do Czechosłowacji, NRD i Węgier spowodowany rosnącym zapotrzebowaniem na węgiel ze strony gospodarki polskiej, która w latach planu sześcioletniego przeszła forsowną industrializację. Pojawiły się także większe możliwości eksportowe do państw kapitalistycznych w związku z przejściowym osłabieniem zimnej wojny, a także kryzysem energetycznym wywołanym konfliktem wokół Kanału Sueskiego. W konsekwencji do 1957 r. udział węgla eksportowanego do ZSRR zmniejszył się do 24% całego polskiego eksportu tego paliwa (*Compendium* 1961: 142; Kobryner 1956: 3–7; Orehov 2017: 97 i 167–168).

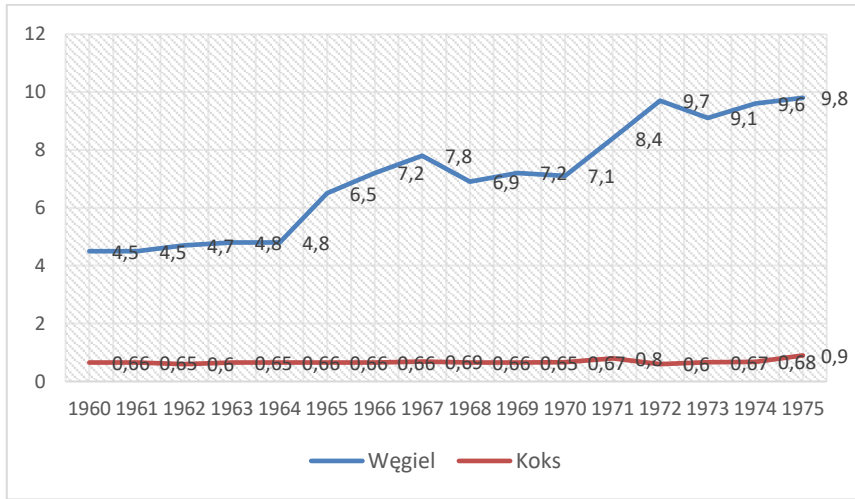
Spadek dostaw węgla z Polski, szczególnie koksującego, ponownie stał się powodem ostrej krytyki delegacji polskiej na posiedzeniu RWPG w Moskwie w czerwcu 1956 r. Stronie polskiej zarzucano „utrąę wrażliwości na proletariacką solidarność”. Wydarzenia 1956 r. w Polsce czasowo zdjęły problem dostaw węgla do ZSRR z porządku rozmów najwyższych władz bloku radzieckiego. Były one kontynuowane na niższych szczeblach, na poziomie przedstawicielstw dyplomatycznych i handlowych. Jednocześnie trwał nacisk przywódców Czechosłowacji i NRD na władze radzieckie, aby interweniowały w celu zmuszenia Polski do wywiązywania się z planowych dostaw węgla i ograniczenia jego sprzedaży do państw kapitalistycznych (Orehov 2017: 117 i 164). Redukcja eksportu stała się powodem kolejnej ostrej dyskusji podczas pobytu delegacji polskiej z Gomułą w Moskwie w maju 1957 r. Strona polska, wskazując na trudności wydobywcze i zobowiązania wobec Zachodu, godziła się na dostawę 5 mln ton (wobec 6,1 mln ton w 1956 r.), zaś dodatkowy 1 mln ton obwarowała dostawami radzieckiego kauczuku, bawełny i innych atrakcyjnych towarów. Domagała się także udziału kredytowego ZSRR w rozbudowie górnictwa węglowego. Chruszczow, dostrzegając opór Polaków, rozwijał przed delegacją wizję gazyfikacji gospodarki ZSRR, a w konsekwencji ograniczenia importu węgla i utraty możliwości zakupu towarów radzieckich przez Polskę (*Notatka...* 2006: 12; Orehov 2017: 183).

Wykres 1. Eksport węgla i koksu do ZSRR w latach 1945–1959 (w mln ton)

Graph 1. Coal and coke exports to the USSR in 1945–1959 (million tonnes)

Źródło: *Compendium* 1961: 258.

Wykres 2. Eksport węgla i koksu do ZSRR w latach 1960–1975 (w mln ton)

Graph 2. Coal and coke exports to the USSR in 1960–1975 (million tonnes)

Źródło: *Rocznik Statystyczny* 1965: 348; *Rocznik Statystyczny* 1966: 384; *Rocznik Statystyczny* 1971: 427; *Rocznik Statystyczny* 1972: s. 406; *Rocznik Statystyczny* 1973: 418; *Rocznik Statystyczny* 1974: 420; *Rocznik Statystyczny* 1976: 349.

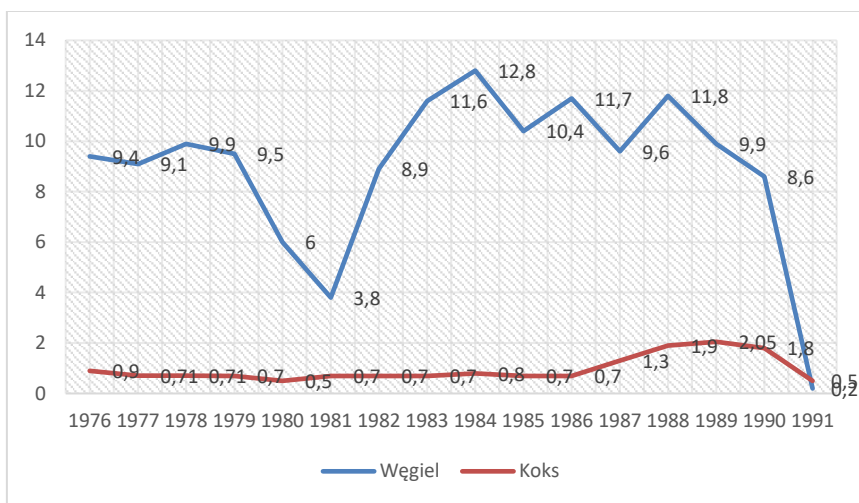
Mimo nieustających nacisków Moskwy wywóz węgla w latach 1957–1960 wynosił średniorocznie tylko 3,8 mln ton. W umowie handlowej z 10 marca 1960 r. o wzajemnych dostawach towarów w latach 1961–1965 eksport węgla do ZSRR określono na 23,8 mln ton, czyli 4,8 mln ton średniorocznie, a koksu łącznie na 3 mln ton („Trybuna Ludu” 1960).

Tymczasem wobec wzrostu potrzeb przemysłu hutniczego Polska w 1958 r. podjęła import węgla koksującego ze Związku Radzieckiego. W 1958 r. było to 327 tys. ton, w latach 1964–1965 ponad 900 tys. ton, zaś w drugiej połowie lat 60. przeciętnie 836 tys. ton rocznie. Import węgla koksującego z ZSRR był kontynuowany w latach 70. i w pierwszej połowie dekady przekraczał 800 tys. ton rocznie, w drugiej połowie dekady zmniejszył się do 732 tys. ton w 1978 r. (*Compendium* 1961: 255; *Rocznik Statystyczny* 1966: 384; *Rocznik Statystyczny* 1971: 422; *Rocznik Statystyczny* 1973: 416; *Rocznik Statystyczny* 1974: 418; *Rocznik Statystyczny* 1976: 347; *Rocznik Statystyczny Handlu Zagranicznego* 1979: 76).

Po stabilnych dostawach węgla do ZSRR w pierwszej połowie lat 60. na przeciętnym poziomie 4,7 mln ton rocznie od 1965 r. nastąpił ich zdecydowany wzrost do 7,1 mln ton rocznie. Podstawę ekspansji eksportowej stanowiła *Umowa z 18 listopada 1965 roku między rządem PRL a rządem ZSRR o obrotach handlowych i płatnościach w latach 1966–1970*. Dalsze przyspieszenie eksportu nastąpiło z początkiem lat 70., wraz z podpisaniem *Umowy z 29 grudnia 1970 roku między rządem PRL a rządem ZSRR o obrotach handlowych i płatnościach na lata 1971–1975* oraz *Umowy z 5 grudnia 1975 roku między rządem PRL a rządem ZSRR o obrotach handlowych i płatnościach na lata 1976–1980* (*Polska Ludowa – Związek Radziecki...* 1974: 386 i 499; *Polska Ludowa – Związek Radziecki...* 1988: 63). Zapewnieniu dostaw służyć miała m.in. polsko-radziecka współpraca przy tworzeniu Lubelskiego Zagłębia Węglowego. Poważne problemy techniczne związane z trudnymi warunkami geologicznymi odsunęły jednak eksploatację węgla ze złóż lubelskich do końca lat 80. (*Notatka...* 2006: 92; Kaliński 2015: 145). Natomiast w drugiej połowie lat 70. zrealizowano szerokotorową Linie Hutniczo-Siarkową z rejonu Sławkowa do granicy z radziecką Ukrainą, co ułatwiało wywóz m.in. węgla w kierunku wschodnim (Koziarski 1993: 118–121).

W drugiej połowie lat 60. nastąpił powrót, a w latach 70. przekroczenie poziomu wymuszonego eksportu z pierwszego powojennego dziesięciolecia, do 9,9 mln ton w 1978 r. Dodatkowo co roku eksportowano ok. 700 tys. ton koksu. Polska w latach 70. była największym do-

stawcą surowców i paliw do ZSRR. Dominującą rolę odgrywał eksport węgla, którego udział w ogólnym wywozie węgla z Polski w połowie lat 70. wynosił 25%. Śląski surowiec stanowił 100% węgla importowanego przez ZSRR (Pawłowska 1992: 7). Udział polskiego węgla w bilansie energetycznym ZSRR był dość niski, miał jednak znaczenie dla regionów przygranicznych. Jego część trafiała w formie reeksportu do NRD, umożliwiając stronie radzieckiej zakupy dóbr przemysłowych (Deniszczuk 1981: 3). Mimo forsowania eksportu węgla w zakresie surowców nastąpiło zwiększenie zależności Polski od ZSRR, a bilans handlu paliwami i surowcami był dla Polski niekorzystny. Podstawowym powodem były rosnące zakupy radzieckiej ropy naftowej i gazu (Kaliński 2013: 417).

Wykres 3. Eksport węgla i koksu do ZSRR w latach 1976–1991 (w mln ton)

Chart 3. Coal and coke exports to the USSR in 1976–1991 (million tonnes)

Źródło: zestawiono na podstawie: Roczniki Statystyczne Handlu Zagranicznego 1977–1992: *passim*.

Zapoczątkowany w 1979 r. kryzys polskiej gospodarki wpłynął na zmniejszenie eksportu węgla do ZSRR. W 1981 r. wyniósł on zaledwie 3,8 mln ton, jednak wobec ogólnego spadku eksportu stanowił 25,3% wywozu węgla z Polski. Tymczasem nałożone na Polskę restrykcje Zachodu po wprowadzeniu stanu wojennego zmusiły polskie władze do zwiększenia wymiany handlowej z ZSRR. Dostawy radzieckich towarów, nie tylko importowanych dotychczas, ale także w miejsce pozyskiwanych wcześniej na Zachodzie, były splatewane m.in. rosnącym eksportem węgla. Rozwinął się handel kompensacyjny, w którym za węgiel otrzymywaliśmy m.in. zboże (w 1984 r. 300 tys. ton pszenicy za 900 tys.

ton węgla koksującego) i ropę naftową (Pawłowska 1992: 19; *Polski handel...* 1985: 65). Między 1981 a 1984 r. eksport węgla do ZSRR wzrósł ponad 3-krotnie, do 12,8 mln ton, osiągając najwyższy, historyczny poziom, a jego udział w całym polskim wywozie węgla wyniósł 30% (obliczono na podstawie: Rocznika Statystycznego Handlu Zagranicznego 1985: 287). Jednocześnie kontynuowany import niektórych gatunków węgla z ZSRR w latach 1980–1985 wynosił średniorocznie 735 tys. ton, aby po wzroście do 827 tys. ton w latach 1986–1988 spaść do 520 tys. ton w 1990 r. (zestawiono na podstawie: Roczniki Statystyczne Handlu Zagranicznego 1980–1991: *passim*).

Wobec wyczerpywania się zdolności wydobywczych jednym z elementów podpisanego w Moskwie na początku maja 1984 r. *Długofalowego programu rozwoju współpracy gospodarczej i naukowo technicznej między PRL i ZSRR do roku 2000* było zadanie podniesienia produkcji węgla w Polsce przy udziale radzieckim. W programie zapowiedziano także kooperację w przemysłowej produkcji paliw płynnych i gazu z węgla (*Polska Ludowa – Związek Radziecki...* 1988: 241). Pokrzyżowała te plany pogarszająca się sytuacja gospodarcza PRL i ZSRR, jednak nie wpłynęła ona na zmniejszenie eksportu śląskiego węgla. W latach 1985–1990, przy silnych wahanach, przeciętne dostawy roczne przekraczały 10 mln ton, jednak ich udział w ogólnym wywozie węgla z Polski zmalał z 29% w 1986 r. do 17% w 1990 r. Zasadnicze zmiany w handlu między Polską a ZSRR, pod wpływem przełomowych reform ustrojowych w naszym kraju, zapowiedziała *Umowa międzyrządowa z 21 grudnia 1990 r. o wzajemnych stosunkach gospodarczych w 1991 roku*. Umowa ograniczyła polski eksport węgla do ZSRR do połowy poziomu z lat poprzednich, jednak i tych obniżonych kontyngentów nie realizowano, dlatego nowe ustalenia z 21 września 1991 r. mówiły o „niewielkiej ilości węgla kamiennego” dostarczanego z Polski. W ostatnim roku istnienia ZSRR eksport polskich paliw stałych okazał się symboliczny, ograniczył się do 180 tys. ton węgla i 8 tys. ton koksu, zaś import węgla do 8 tys. ton (Kloc 1991: 11; Mongiało 1992: 31 i n.; Rocznik Statystyczny Handlu Zagranicznego 1992: 142).

4. Systemy rozliczeń finansowych

Silnym wahaniom eksportu węgla do ZSRR w całym omawianym okresie towarzyszyły problemy cenowe, których podstawą było oderwanie gospodarki bloku radzieckiego od rynku światowego, używanie sztucznych parametrów cenowych i umownej waluty. W 1945 r. przy

dostawach węgla „handlowego” stosowano kompensacyjny sposób rozliczania wymiany towarowej, którego podstawą była waluta amerykańska. Od 1946 r. przy wywozie do ZSRR węgla i koksu w ramach umów handlowych stosowano rozliczenia wykorzystujące umowną walutę – dolara clearingowego. Z początkiem lat 50. w związku z powiązaniem walut narodowych państw członkowskich RWPG z radzieckim rublem w umowach dwustronnych występował rubel clearingowy, równy rublowi obiegowemu. Jego zawyżony kurs w stosunku do złotego (1:3, a następnie 1:1,8) i stosowanie w umowach „historycznych” cen światowych z lat 1949–1950 przynosiły Polsce straty w ogólnych obrotach z ZSRR, w tym w zakresie paliw stałych (Kaliński 2013a: 147–167; Korzon 1993: 148). Według niektórych wyliczeń ceny węgla uzyskiwane w eksporcie do ZSRR były o połowę niższe od płaconych przez inne państwa bloku radzieckiego (Zajdlc 1957: 97). Ze względu na to, że w 1947 r. Związek Radziecki przyjął ponad 47% eksportowanego przez Polskę węgla, w 1949 r. – 32%, a w 1952 r. – 35%, nastąpiła utrata znacznych korzyści finansowych (Obliczono na podstawie: *Compendium* 1961: 128 i 258).

Tablica 3. Ceny polskiego węgla w eksporcie do państw bloku radzieckiego i państw zachodnich w latach 1947–1952 (w dol. za tonę)

Table 3. Polish coal prices in exports to the Soviet bloc and Western countries in the years 1947–1952 (in dollars per ton)

Lata	1947	1948	1949	1950	1951	1952
Blok radziecki	3,90	2,07	6,74	9,72	17,76	15,46
Państwa zachodnie	14,00	17,44	16,30	12,92	21,38	20,65

Źródło: Zajdlc 1957: 92.

Po 1954 r. państwa członkowskie RWPG dokonywały corocznej korekty cen wyrażanych w rublach clearingowych, co korzystnie wpłynęło na efektywność polskiego handlu zagranicznego. Natomiast od 1958 r. wymianę w ramach RWPG, regulowaną planami pięcioletnimi, oparto na średnich cenach światowych z pięciu poprzednich lat, co także stworzyło korzystne dla naszego handlu *terms of trade*. Niekorzystne zmiany nastąpiły w drugiej połowie lat 70. pod wpływem pierwszego światowego kryzysu energetyczny. W warunkach powszechnie postępującej inflacji w 1975 r. przyjęto zasadę corocznego korygowania cen w obrotach między państwami członkowskimi RWPG. Bazą cen kontraktowych na każdy kolejny rok stały się średnie ceny rynku światowego z pięcioletniego okresu bezpośrednio poprzedzającego dany rok (krocząca baza cen). Spowodowało to silny wzrost cen, w tym węgla, ale szczególnie importowanych z ZSRR ropy i gazu, pogarszając *terms of trade* naszej

wymiany ze wschodnim sąsiadem (Bożyk, Wojciechowski 1971: 195; Ptaszek 1978: 53). Dodatkowo wprowadzony w 1964 r. rubel transferowy jako specjalna jednostka rozrachunkowa państw RWPG – z administracyjnie ustalonym kursem na poziomie 1,11 dol., zmienionym w 1973 r. na 1,32 dol., a w 1988 roku na 1,58 dol. – generował znaczne straty polskiego eksportu do ZSRR (Kaliński 2013a: 147–167; Korzon 1993: 148). Zasadnicze zmiany w rozliczeniach handlowych przyniosła transformacja systemowa w obu państwach. Od 1 listopada 1991 r. rozliczenia w rublach transferowych zastąpiono wolnodewizowymi przy zastosowaniu bieżących cen światowych, co jednak gwałtownie obniżyło wymianę handlową partnerów cierpiących na dotkliwy brak walut wymienialnych (Mongiało 1992: 31 i n.).

Zakończenie

W stosunkach gospodarczych między PRL a ZSRR występowały silne elementy uzależnienia od wschodniego sąsiada. W przypadku węgla zmuszały one Polskę do stałego zwiększania produkcji przez wzrost zatrudnienia i inwestycji w górnictwie oraz w sektorach kooperujących. Dostawy węgla, które początkowo stanowiły rodzaj kontrybucji na rzecz Związku Radzieckiego powiązanej z pomocą gospodarczą drugiej strony, od połowy lat 50. oficjalnie ujęte zostały w relacje handlowe. Ich warunki i podstawowe parametry, narzucone przez stronę radziecką, w latach 60. okazały się korzystne dla Polski. Zmiany w systemie stanowienia cen w ramach RWPG, które nastąpiły w związku z kryzysem energetycznym lat 70., postawiły ZSRR w lepszej sytuacji, a bilans i efektywność handlu paliwami i surowcami były dla Polski niekorzystne. Rosnące dostawy węgla do ZSRR w latach 80. okazały się jednak nieodzowne wobec kryzysu wewnętrznego i izolowania Polski na arenie międzynarodowej. Rekordowe wielkości wywozu, powodujące deficyt paliw na rynku krajowym, utrudniały wykorzystanie istniejącego potencjału gospodarczego i odbudowę poziomu życiowego ludności. Transformacja ustrojowa, która wprowadziła regulacje rynkowe do handlu zagranicznego, spowodowała załamanie eksportu węgla do wschodniego sąsiada.

Literatura

- Archiwum Akt Nowych (AAN), Ministerstwo Przemysłu i Handlu (MPIH), t. 2999, Umowa między rządem Rzeczypospolitej Polskiej a rządem Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich o wzajemnych dostawach towarów w okresie lat 1948–1952 [z 26.01.1948 r.].

- AAN, MPiH t. 4192, Umowa między Rzeczpospolitą Polską a Związkiem Socjalistycznych Republik Radzieckich w sprawie podziału dostaw reparacyjnych i urządzeń przemysłowych z Niemiec za szkody wyrządzone przez okupację niemiecką.
- AAN, MPiH t. 64, *Niezwykle doniosłe umowy dla Polski zawarła w ZSRR polska delegacja rządowa*.
- AAN, Państwowa Komisja Planowania Gospodarczego (PKPG), t. 292, *Protokół o wzajemnych dostawach towarów w 1953 r.* [z 22.04.1953].
- Barber J., Harrison M., 1991, *The Soviet Home Front, 1941–1945, a Social and Economic History of the USSR in World War II*, Longman, London, New York.
- Bartoszewicz H., 1999, *Polityka Związku Sowieckiego wobec państw Europy Środkowo-Wschodniej w latach 1944–1948*, KiW, Warszawa.
- Bożyk P., Wojciechowski B., 1971, *Handel zagraniczny Polski 1945–1969*, PWN, Warszawa.
- CIA, *Significant Developments in Soviet-Polish Trade 1950–51*, www.cia.gov [dostęp: 28.08.2020].
- Compendium statystyczne polskiego handlu zagranicznego w latach 1929–1938, 1945–1960*, 1961, PIHZ, Warszawa 1961.
- Deniszczuk M., 1981, *Polsko-radziecka współpraca gospodarcza – problemy i zamierzenia*, „Handel Zagraniczny”, nr spec.
- Dewar M., 1951, *Soviet Trade with Eastern Europe 1945–1949*, 1951, RJ of IA, London, New York.
- Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich*, 1974., t. IX, oprac. E. Basiński i in., KiW, Warszawa.
- Dołęga J., Kulesa Ł., Tarnogórski R., 2004, *Wykonanie przez ZSRR postanowień reparacyjnych Umowy Poczdamskiej wobec Polski [w:] Problem reparacji, odszkodowań i świadczeń w stosunkach polsko-niemieckich 1944–2004*, t. 1, red. W. Góralski, PISM, Warszawa.
- Dziurok A., Musiał B., 2009, „Bratni rabunek”. *O demontażach i wywózce sprzętu z terenu Górnego Śląska w 1945 r.* [w:] *W objęciach wielkiego brata. Sowietci w Polsce 1944–1993*, red. K. Rokicki, S. Stępień, IPN, Warszawa 2009.
- Fertacz S., *Bolesna granica*, [http://web.archive.org/web/20090425133017, http://www.alfa.com.pl/slask/200506/s19.html](http://web.archive.org/web/20090425133017/http://www.alfa.com.pl/slask/200506/s19.html) [dostęp: 28.08.2020].
- Jarosz D., 2014, *Węgiel jako „waluta” w rozliczeniach finansowych Polski z Zachodem po 1945 r.* [w:] *Między stabilizacją a ekspansją. System finansowy w służbie modernizacji (z warsztatów badawczych historyków gospodarczych)*, red. J. Łazor, W. Morawski, Gajt, Wrocław.
- Jarząbek W., 2005, *Władze Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej wobec problemu reparacji i odszkodowań od Republiki Federalnej Niemiec 1953–1989*, „Dzieje Najnowsze”, nr 2.
- Jasiński L.J., 2011, *Bliżej centrum czy na peryferiach? Polskie kontakty gospodarcze z zagranicą w XX wieku*, CEN, Wydawnictwo TRIO, Warszawa.
- Kaliński J., 2013, *Polska wobec pierwszego światowego kryzysu energetycznego [w:] Kryzys, niepewność i niestabilność we współczesnej Europie*, red. J. Osiński, OW SGH, Warszawa.
- Kaliński J., 2013a, *Rubel transferowy*, „Kwartalnik Kolegium Ekonomiczno-Społecznego. Studia i Prace”, nr 3.
- Kaliński J., 2015, *Lubelskie Zagłębie Węglowe [w:] Historia polskich okęgów i regionów przemysłowych*, t. 1, red. Ł. Dwilewicz, W. Morawski, PTHG, Warszawa.

- Kaliński, J. 2020, *Umowa Sierpniowa z 1945 roku jako przykład asymetrii w polsko-radzieckich stosunkach gospodarczych* [w:] *Na gruzach starego świata. Rok 1945 z perspektywy gospodarczej i społecznej*, red. T. Głowiński, Gajt, Wrocław.
- Kamar J. [Jan Kofman], 1978, *Ekonomia wyzysku – dokumenty. Problem rekompensaty za polski węgiel w negocjacjach polsko-radzieckich w 1956 roku*, „Aneks”, nr 19.
- Kersten K., 1965, *Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego 22VII – 31 XII 1944*, Wydawnictwo Lubelskie, Lublin.
- Kloc M., 1991, *Warunki polskiego handlu z ZSRR (1990–1991)* [w:] *Warunki polskiego handlu z ZSRR i krajami Europy Środkowo-Wschodniej i Chinami*, IKiCHZ, Warszawa.
- Kobryner J., 1956, *Polsko-radzieckie umowy handlowe*, „Gospodarka Planowa”, nr 4.
- Kochanowski J., 2001, *W polskiej niewoli. Niemieccy jeńcy wojenni w Polsce 1945–1950*, Wydawnictwo Neriton, Warszawa.
- Kochański A., 2005, *Polska 1941–1991. Informator historyczny*, t. III/1, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa.
- Korzon A., 1993, *Niektóre problemy polsko-radzieckich stosunków gospodarczych w latach 1945–1957*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej”, t. 28.
- Koziarski S.M., 1993, *Sieć kolejowa Polski w latach 1918–1992*, ÍŚ, Opole 1993.
- Marks B.P., 2016, *Górnictwo węgla kamiennego w Polsce (1945–1949) – wydobywanie, eksport, ochrona zasobów* [w:] *Od regaliów po dobro narodowe. Ochrona i wykorzystanie zasobów środowiska naturalnego na ziemiach polskich – aspekt historyczny*, red. T. Głowiński, M. Zawadka, Gajt, Wrocław.
- Mongiało D., 1992, *Wymiana handlowa między Polską a ZSRR w latach upadku systemu (1989–1991)*, „Studia i Materiały CBW”, z. 37.
- Notatka z rozmów przeprowadzonych w dniu 24 i 25 maja br. między delegacją partyjno-rządową PRL i delegacją partyjno-rządową ZSRR*, 2006 [w:] *Polskie dokumenty dyplomatyczne 1957*, red. K. Ruchniewicz, T. Szumowski, PISM, Warszawa.
- O niektórych nastrojach w Polsce dotyczących polsko-radzieckich stosunków gospodarczych*, 1995 [w:] *Polska – ZSRR. Struktury podległości. Dokumenty KC WKP (b) 1944–1949*, oprac. A. Paczkowski, PAN, Warszawa 1995.
- Orehov A.M., 2017, *Očerki istorii èkonomičeskich otnošenij SSSR i PNR 1944–1957 gg*, INDRIK, Moskwa.
- Pawłowska M., 1992, *Polski handel z ZSRR w latach 70-tych i 80-tych*, „Studia i Materiały CBW”, z. 39.
- Polska Ludowa – Związek Radziecki 1944–1974. Zbiór dokumentów i materiałów*, 1974, KiW, Warszawa.
- Polska Ludowa – Związek Radziecki 1974–1987. Zbiór dokumentów i materiałów*, 1988, KiW, Warszawa.
- Polski handel zagraniczny w 1984 roku. Raport roczny*, 1985, IKiCHZ, Warszawa 1985.
- Ptaszek J., 1978, *Polska – Związek Radziecki. Współpraca – integracja*, PWE, Warszawa.
- Rocznik Statystyczny 1965, GUS, Warszawa.
- Rocznik Statystyczny 1966, GUS, Warszawa.
- Rocznik Statystyczny 1971, GUS, Warszawa.
- Rocznik Statystyczny 1972, GUS, Warszawa.
- Rocznik Statystyczny 1973, GUS, Warszawa.
- Rocznik Statystyczny 1974, GUS, Warszawa.
- Rocznik Statystyczny 1976, GUS, Warszawa.

- Rocznik Statystyczny Handlu Zagranicznego 1979, GUS, Warszawa.
Rocznik Statystyczny Handlu Zagranicznego 1985, GUS, Warszawa.
Rocznik Statystyczny Handlu Zagranicznego 1992, GUS, Warszawa.
Roczniki Statystyczne Handlu Zagranicznego 1977–1992, GUS, Warszawa.
Ruchniewicz K., 2007, *Polskie zabiegi o odszkodowania niemieckie w latach 1944/45–1975*, WUW, Wrocław.
Skalski M., *Jak Sowietci oskubali nas z węgla*, <http://nczas.com/publicystyka/sklaski-jak-sowieci-oskubali-nas-z-węgla/> [dostęp: 28.08.2020].
Skiba L., 1979, *Dolnośląskie Zagłębie Węglowe w organizmie gospodarczym PRL*, PWN, Warszawa.
Skrzypek A., 2002, *Mechanizmy uzależnienia. Stosunki polsko-radzieckie 1944–1957*, WSH, Pułtusk.
Skrzypek A., 2019, *Recenzja książki Aleksandra Oriechowa, Očerki istorii èkonomičeskich otnošenij SSSR i PNR 1944–1957*, „Kwartalnik Historyczny”, nr 1. „Trybuna Ludu” z 11.03.1960.
Umowa pomiędzy Rzeczpospolitą Polską a Związkiem Socjalistycznych Republik Radzieckich o zamianie odcinków terytoriów państwowych, podpisana dnia 15 lutego 1951 r., DzU 1952, nr 11, poz. 63.
Wilk M., 1976, *Pomoc i współpraca. Polsko-radzieckie stosunki gospodarcze w latach 1944–1945*, PWN, Warszawa.
Woźniczka Z., 2013, *Represje na Górnym Śląsku po 1945 roku*, Śląsk, Katowice.
Zajdlc W., 1957, *Poland's Trade in Coal with Soviet Bloc, 1947–52*, „Bulletin of Economic Resarche”, nr 2.
Załączniki do Protokołu do Umowy z dnia 20 października 1944 r o dostawach towarów i warunkach rozrachunków między Polskim Komitetem Wyzwolenia Narodowego i Rządem Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich, 1993 [w:] *Polsko-radzieckie stosunki gospodarcze w latach 1945–1956*, wybór dokumentów A. Kupich i A. Kocharński, „Sprawy Międzynarodowe”, nr 2.
Zyzniewski S.J., 1959, *Soviet Tutelage and the Polish Economy from 1945 to 1956*, „The Polish Review”, nr 3.

Coal in Polish-Soviet economic relations

Abstract

Polish coal played an important role in economic relations between the People's Republic of Poland and the USSR. Its resources constituted an important element of the Soviet policy towards Poland. In 1946–1953, the forced deliveries of black fuel were a kind of donation. The Soviet authorities explained them with losses in war reparations as a result of the transfer of German lands on the Oder and Nysa Łużycka to Poland, with rich coal resources in Silesia. The Soviet Union also did not refrain from taking over some of the Polish coal deposits as a result of the forced correction of the borders in the east in 1951. Deliveries of "reparative" coal at lower prices brought Poland serious financial losses and inhibited the development of economic relations with Western countries. The export of coal under trade agreements concluded from 1945 was also economically unfavorable. The Soviet authorities imposed both excessive quotas and difficult financial conditions. From 1949, for this purpose, they used the price and exchange rate mecha-

nism applied by the Council for Mutual Economic Assistance. Only in the 1960s did it become beneficial for Poland, and in the following decades it brought losses. The export of coal to the USSR, which in the 1980s amounted to 30% of total exports, caused a deficit of fuels on the domestic market, made it difficult to use the existing economic potential and maintain an adequate standard of living of the population. The political transformation after 1989, which introduced market regulations to foreign trade, led to the collapse of coal exports to the USSR.

Key words: PRL, USSR, economic relations, war reparations, foreign trade